

Luc Boltanski i Eve Chiapello

THE NEW SPIRIT OF CAPITALISM

Verso, London – New York, 2007, 656 str.

U kakvu je ideološku stvarnost ušao kapitalistički poredak s transformacijama postfordizma i financijske “fleksibilne akumulacije”? Kako je moguće da se uz rastuće oblike siromaštva, novih oblika nejednakosti i proliferacije isključivanja, danas kapitalistički poredak suočava s relativno slabim te neartikuliranim otporom? Ovo je samo srž pitanja, koje u ovom kompleksnom, opsežnom te nadasve važnom radu postavlja zanimljiv autorski par, s jedne strane renomirani sociolog Bourdieuove generacije Luc Boltanski (autor *La souffrance à distance*, 1993, te s Laurantom Thevenotom, *De la justification*, 1991), a s druge mlada ekonomistica Eve Chiapello. Model analize promjene što ga predlažu određen je pragmatičkim zaokretom u francuskoj sociologiji osamdesetih godina 20. stoljeća, nastojeći na većoj slobodi i kompetenciji aktera kao i na dilaženju mikro-makro distinkcija.

Autori u ovaj ambiciozni pothvat kreću s minimalnom definicijom kapitalizma kao sustava s “imperativom na neograničenu akumulaciju kapitala formalno nenasilnim sredstvima” (4). Zbog svoje paradoksalne amoralne prirode, kao i činjenice da traži visoko motiviranu radnu snagu, kapitalizam zahtijeva kompleksan sklop opravdanja kojim bi mobilizirao aktere na visok stupanj participacije. Ideologiju kojom se opravdava uključivanje u kapitalizam autori nazivaju *duhom kapitalizma*. No, temeljni postulati kapitalizma – materijalni napredak, učinkovitost u

zadovoljavanju potreba te oblik društvenog uređenja kompatibilan s ekonomskom slobodom i liberalnim političkim uređenjem – akterima ne pružaju dovoljno temelja za “lokalni” angažman u proizvodnom procesu. U konkretnim društvenim situacijama duh kapitalizma mora pružiti zadovoljavajuće odgovore na pitanja o tome kako sudjelovanje u kapitalističkom procesu koristi akteru, njegovim bližnjima, ali i široj zajednici. *Gradom* autori nazivaju oblik normativnih konvencija o općem dobru i principu jednakosti koji odgovara na navedena pitanja, a na koji se u određenom trenutku poziva kapitalizam u stvaranju svojeg duha. Njegovih povijesnih šest “idealtipskih” oblika jesu inspiracijski, domaći, reputacijski, civilni, komercijalni, industrijski te projektni grad. Ovdje trebamo naglasiti da iako se u tekstu često koriste terminima preuzetima iz klasičnih socioloških diskursa (pogotovo marksizma), autori tim konceptima daju radikalno drukčije značenje od uobičajenoga (primjerice, ideologija više ne označava sferu ideja koja skriva realne odnose moći, nego sustav koji istodobno omogućava i legitimaciju kapitalizma, ali i osnovu za kritiziranje istoga. *Sociologija kritike* koju žele razviti autori za svoj centralni koncept ima kritiku kao motor promjena u duhu kapitalizma, blisko povezan s *mehanizmom testova*. Testovi predstavljaju odnos snaga između dvaju ili više aktera što ga definiraju njegovi uvjeti provođenja; od *testa snage* krećemo se prema *testu statusa* kad uvedemo sustav nadgledanja provedbe testa zasnovan na legitimnim normama koje osiguravaju uspoređivanje istih snaga i eliminaciju svih skrivenih prednosti. Povratno, kritika i sama djeluje na testove propitujući status aktera u testovima, otkrivajući nepravdu koje proizlaze iz akcija skrivenih

snaga i nejednakosti pozicija. Boltanski i Chiapello identificiraju dva tipa kritike, kao odgovor na četiri strukturalna izvora nezadovoljstva u kapitalizmu: zahtjev za slobodom od opresije koja onemogućuje ljudsku kreativnost te odbacivanje neautentičnosti zajedno čine *umjetničku kritiku*, dok osuda oportunitizma i egoizma te odgovor na pojavu nejednakosti i patnje čine *socijalnu kritiku*.

Za promišljanje novog duha kapitalizma Boltanski i Chiapello drže ključnim analizu francuske menadžmentske literature nastale šezdesetih i devedesetih godina, kao izvor savjeta za rješavanje kompleksnog sklopa problema u kojima su se našli akteri s ključnom ulogom u reprodukciji sustava. Globalni kapitalizam je krajem šezdesetih proživljavao teške trenutke zbog ozbiljno smanjenih prinosa na dobit koje su uzrokovali kriza rada te opća legitimacijska kriza sustava, koja je spajanjem umjetničke i socijalne kritike kulminirala '68, u široko postavljenom lancu zahtijeva za većom društvenom sigurnosti i slobodom. Preokrenuvši one zahtjeve na koje nije mogao pristati, novi se duh kapitalizma fokusirao na umjetničku kritiku *mehanizacije svijeta* i *opresije* pojedinaca u masovnom društvu koje nepovratno gubi mjesta autentičnosti. Tu kritiku karakterizira želja za slobodom od autoriteta (pogotovo paternalnoga), kao i potreba za kreativnošću i slobodnim izražavanjem. Tako se opresija, koju je provodila velika birokratizirana tvrtka s rigidnom racionaliziranom kontrolom, propisanim karijnim planovima i centraliziranim odlučivanjem starijih partnera, sada mijenja za umreženu radnu cjelinu "u obliku tima ili *projekata*, fokusiranih na zadovoljenje potrošača te opću mobilizaciju radnika pod *vizijama* njihovih vođa" (73). Naglasak na većoj slobodi,

autonomiji i inicijativi radnika kojim je argumentirana obrana kapitalizma, za autore zapravo skriva temeljnu promjenu u menadžmentu posljednjih tridesetak godina – "prelazak od kontrole na samokontrolu, te eksternalizaciju troškova kontrole koje su prije nosile organizacije na zaposlenike i potrošače" (81). Novi duh legitimacije kapitala mora pružiti sustav vrijednosti prema kojima se akteri mogu orijentirati u prosudbama u novom, povezanom svijetu; *projektni grad* bi trebao ograničavati testove snage karakteristične za mreže, određujući granice istih te omogućavati stvaranje odnosa statusa pružajući lokalna opravdanja. U projektom je gradu opće mjerilo vrijednosti i statusa osobe *aktivnost*, koju u ovom inače striktno imanentnom, uravnom i umreženom svijetu, usmjerava iznimna figura vođe projekta. Tako su *veliki ljudi* – vođe projekata, menadžeri i vizionari – istodobno izvori inspiracije i širitelji mreža, omogućavajući *malim ljudima* povećanje njihove vrijednosti poboljšanjem njihove mogućnosti zapošljavanja pri novim projektima. Ta se mogućnost u umreženom svijetu ne zasniva toliko na formalnom akademskom stupnju, nego na posjedovanju određenih *vještina* koje se skupljaju tijekom radnog vijeka, ukidajući tako razdvajanje između osobnih kvaliteta i karakteristika radne sposobnost, između privatnog i poslovnog života koje uvodi "tayloristički" kapitalizam. Krizi akumulacije u razdoblju 1968–73, kad dobit tvrtki ide većinom radnicima čija kupovna moć nadilazi napredak proizvodnje, a socijalizacija rizika vezanih za zaposlenje smanjuje prinose kapitalu, kapitalistički se akteri suprotstavljaju zamjenom mjera sigurnosti zaposlenika (u početku nisko kvalificiranih) za veću slobodu od hijerarhijske kontrole, oslobađanjem potencijala visoko kvalifici-

rane radne snage: “tako možemo reći da je *autonomija zamijenjena za sigurnost*” (190). Poslodavci preuzimaju izgublenu kontrolu nad tvrtkama rastavljanjem organizacijskih jedinica i socioekonomskih kategorija, fleksibilizacijom radnog procesa te restrukturiranjem radnog zakonodavstva. Ove mjere nisu provedene kao brutalna deregulacija tržišta, nego su uvedene lokalno, “tihom revolucijom”, u kojoj je partner bila i novoizabrana socijalistička vlada, a često i sami sindikati. Ishod procesa je “rastavljanje svijeta rada” kroz uvođenje interne i eksterne *fleksibilnosti tržišta i uvjeta rada*: ukidanje administrativne kontrole zaposlenja, povlačenje radnog zakona u korist zajedničkih dogovora poslodavaca i radnika, poticanja privremenih oblika zaposlenja itd. Ove su pravne mjere dovele do kronične nesigurnosti zaposlenja, a posljedično i do segmentacije radne snage i *individualizacije radne situacije*. Zajedno s transferom troškova reprodukcije radne snage na individue i javne ustanove te povećanjem intenziteta rada za istu plaću, omogućen je ponovni rast profita te njegova aproprijacija od strane kapitalista. Ovaj bi odgovor poretka, koji nisu pratile šire pobune ni štrajkovi, bio nemoguć bez spomenutih promjena režima testova vezanih za rad. Kriza mehanizama reprezentacije vezanih za rad (čiji su nositelji bili sindikati) je nastala pod utjecajem kapitalističkog procesa dislokacije; tako je desindikalizacija istodobno i posljedica i izvor krize klase reprezentacije te povlačenja socijalne kritike. Prethodni mehanizmi testova vezani za posao (institucionalizirani tijekom šezdesetih godina oko velikih tvrtki, čisto kategoriziranih radnih mjesta, dugotrajnih karijera, kolektivnih dogovora sindikata i tvrtki te jake redistributivne uloge države) nisu bili više u mogućnosti ni klasificirati

novi svijet rada niti ga braniti. Na *dislokacijsku logiku* kapitalizma, koja je svojim lokalizirajućim i kontingentnim efektima ograničila postojeći princip ekvivalencije (uspoređivanja, primjerice, uvjeta i naknade za slična radna mjesta), socijalna kritika odgovara naknadno *kategorizacijskom logikom*, otkrivajući skrivene snage koje osiguravaju nelegitimnu prednost određenim akterima. Upravo nova umrežena logika omogućava akterima da nakon percipiranja promjene u čisto negativnim terminima (nestajanja starih konvencija) te percipiranja novih oblika nepravdi i isključivanja, uspostave nove kategorije testova koji imaju za cilj uspostaviti novu pravdu projektnog grada. Za Boltanskog i Chiapello termin isključivanja označava “*oblik eksploatacije koji se razvija u umreženom svijetu*” (355); da bi se formirali uvjeti društvene kritike, potrebno je uspostaviti strukturalnu i temeljnu vezu između uspjeha jednih i neuspjeha drugih. U umreženom se svijetu, u kojem je sposobnost stvaranja novih veza izvor profita, prednost u akumulaciji socijalnog kapitala ostvaruje nadilaženjem strukturalnih rupa; ovaj proces definira *širitelje mreža* (velike ljude), koji djeluju u korist općeg dobra, ne monopolizirajući svoju ulogu medijatora. No, upravo je imobilnost koja određuje male ljude potrebna za mobilnost velikih ljudi te je izvor njihova (socijalnog) kapitala; stojeći kao zamjene koje održavaju golemi broj veza koje su stvorili širitelji mreža, mali ljudi omogućavaju stvaranje novih veza i akumulaciju socijalnog kapitala velikim ljudima. Oni od ovog ne profitiraju, ako je ključna odlika umreženog svijeta nestalnost veza, projekata i poslova: dok se veliki ljudi, zbog veza koje stvaraju, kreću od projekta do projekta, mali ljudi, kojima je oduzeta mogućnost kretanja te tako sma-

njena mogućnost zapošljivosti, sa svakim se novim privremenim zaposlenjem samo spašavaju od isključenja na rubove mreže. Logika umreženog svijeta ugrožava klasični princip pravde koji karakterizira prostorni koncept nacije-države; neovisna o prostoru, uskraćena za reprezentativna tijela (poput sindikata) te definirana konstantnom potrebom širenja, logika mreža skriva odnose eksploatacije, otežavajući uspostavu kauzalnih veza između eksploatatora i eksploatiranih. Ovo bi na umu trebala imati novo artikulirana društvena kritika koju bi pratila i umjetnička kritika, fokusirajući se na dvije točke: nedostatak oslobođenja koje donosi kapitalizam (oslobađajući od uvjeta opresije, ali i onih koji onemogućavaju individualno samoispunjenje) te komodifikaciju razlike kao odgovor na krizu autentičnosti.

Iako umjetnička kritika na ova pitanja može dati odgovor samo zajedno sa socijalnom kritikom, nejasno je kako autori zamišljaju konture mogućeg odgovora na posljednje promjene kapitalizama, u kontekstu iznimno kompetitivnog i individualizirajućeg sustava, u situaciji kad kriza kategorizacije i testova onemogućava kretanje od individualnog nezadovoljstva do kolektivne kritike. Također, pitanje je koliko su u radu ipak stavljene na stranu konkretne ekonomske promjene koje su utjecale na restrukturiranje kapitalizma, kao i sama sila kojom je ugašen otpor (primjerice u SAD-u ili Velikoj Britaniji). Socijalna kritika koja je naoružana mogućnošću vlastite provedbe prije je specifičnost Francuske, s aktivnom vezom između manualnog i intelektualnog rada i jakim državom blagostanja, nego univerzalni uvjet na kojem može počivati afirmativna kritika kapitalizma. No, bez obzira na moguće nedostatke i propuste, spajajući ideološku analizu, kritiku političke ekonomije i sociopovijesnu analizu,

ova knjiga predstavlja potencijalnu prekretnicu u teoretiziranju novoga umreženog svijeta kasnog kapitalizma, pa i opće teorije društvene promjene. Držeći starije modele analize neadekvatnima, istodobno svjesni i njegova kontinuiteta, autori su krenuli u konstruiranje novog diskursa koji bi omogućio objašnjenje najnovije kapitalističke dinamike. Boltanski i Chiapello su tako postavili temelje budućih istraživanja jednim kompleksnim, inovativnim i osjetljivim modelom, čiji se dijelovi konstrukcije i određeni zaključci mogu kritizirati, ali nipošto zanemariti.

Gordan Maslov

Richard Florida

CITIES AND THE CREATIVE CLASS

Routledge, London – New York, 2004,
198 str.

Knjiga *Cities and the creative class* nosi potpis jednog od svjetski prepoznatih javnih intelektualaca u području ekonomske konkurentnosti, demografskih trendova te tehnološke i kulturne inovacije. Zahvaljujući interdisciplinarnosti njegovih djela i predanom istraživačkom radu kao neophodnom činjeničnom pokazatelju stanja društvenih, ekonomskih i demografskih procesa koji upravljaju kreativnom ekonomijom 21. stoljeća, Richard Florida nagrađen je globalnom potražnjom za vlastitim problemskim rješenjima i razvojnim strategijama.

U uvodnom poglavlju autor odmah objašnjava da knjiga sadržava izvorne

znanstvene članke i eseje nastale prije njegove najprodavanije knjige *The rise of the creative class* iz 2002. godine i tako na jednom mjestu obuhvaća sva istraživanja koja vode poznatoj teoriji kreativnog kapitala. Također autor je iskoristio uvod da se osvrne na recepciju te uspješne i kontroverzne knjige pri čemu je pokušao više objasniti možda krivo protumačene točke svoje teorije koje su prisutne u različitim prigovorima za nekritičko zagovaranje nove kreativne ekonomije, elitiistički koncept kreativne klase te pogrešno gledanje na uzroke ekonomskog rasta gradova i regija.

Drugo poglavlje "Cities and the creative class" Florida počinje s promišljanjem poznatih teorija regionalnog razvoja. Pozivajući se na klasična urbanistička shvaćanja gradova kao laboratorija iznimne različitosti, kreativnosti i inovacije, autor daje tumačenja suvremenih teorija koje, prema njegovu mišljenju, idu u krivom smjeru. Jedna od struja temelji se na teoriji socijalnog kapitala, a druga na teoriji ljudskog kapitala. Autor svoje mišljenje potkrepljuje statističkim istraživanjem koje pokazuje da je teorija socijalnog kapitala neprihvatljiva za tumačenje ekonomskog rasta u razvijenim industrijskim zemljama i da njegova teorija kreativnog kapitala jednako dobro tumači isti kao i teorija ljudskog kapitala, ako ne i bolje. Ukratko, tradicionalna teorija socijalnog kapitala nije prihvatljiva jer je način na koji društva ostvaruju ekonomski razvoj promijenjen te su društva s boljim ekonomskim rastom otvorenija prema došljacima i omogućuju novu kombinaciju resursa i ideja. Nadalje, prema Floridi teorija ljudskog kapitala nije dovoljno precizna jer ne identificira određenu kategoriju ljudi kao zaslužnu za kvalitetu ekonomskog rasta – tu se misli na "kreativnu klasu" kao onu

koja ostvaruje natprosječnu ekonomsku dobit za kreativno stvaranje i primjenu znanja na poslu – i također ne identificira faktore koji uvjetuju odluku tih ljudi za određenim mjestom prebivališta. Na posljetku, ta nova geografija kreativnosti temelji se na trima nužnim i međusobno povezanim faktorima: tehnologiji, talentu i toleranciji. Florida definira toleranciju kao proaktivnu inkluzivnost prema svim narodnostima, rasama i načinima života; talent kao koncentraciju ljudi sa završenim prvostupajskim obrazovanjem i dalje; tehnologiju kao koncentraciju prijavljenih patenata i napredne tehnologije na nekom području. Kreativnost i pripadnici kreativne klase ostvaruju se na mjestima koja posjeduju sve ove faktore.

Treći dio naslovljen "Competing in the age of talent" nastavlja s isticanjem važnosti geografije nasuprot lako dostupnim virtualnim "zavičajima" i pobjedi vremena nad obezvrijeđenim prostorom. Prema Floridi, u novoj geografiji kreativnosti sociološki su utjecaji jednako važni – ako ne i važniji – od ekonomskih faktora u stvaranju i održavanju regionalnog uspjeha ili, točnije, kvaliteta načina života ljudi utječe na uspjeh kao i struktura troškova poslovanja, porezi ili geografska lokacija. Tako i uspješna ekonomija, temeljena na znanju i naprednoj tehnologiji, te industrija kreativnog sadržaja pokazuje kontinuitet koncentracije na određenim mjestima zahvaljujući proizvodnji, dolasku i zadržavanju kreativnih ljudi. Autor je svoju studiju kreativnih ljudi proveo preko fokus grupa i intervjuja, a potom i kvantitativnih metoda. Zaključuje se da je u kreativnoj ekonomiji regionalna prednost nekog mjesta upravo u sposobnosti pružanja kvalitete života kroz brzu i pravodobnu mobilizaciju ljudskog kapitala, sredstava i infrastrukture nužnih za pre-

tvaranje inovacija u nove poslovne ideje i proizvode. Autor nudi i različite primjere naprednih regija u SAD-u koje su osigurale vlastiti ekonomski uspjeh rješavanjem neplanske gradnje i poticanjem održivog razvoja, zbrinjavanjem starijih industrijskih pogona i ponovnim korištenjem tih lokacija, poticanjem poduzeća da prihvate zadane standarde u upravljanju okolinom i očuvanjem prirodnih pogodnosti regija za rekreaciju i poboljšanje kvalitete života ljudi.

Sljedeće poglavlje "The economic geography of talent" donosi studiju raspodjele ljudskog kapitala u ekonomskoj geografiji uspjeha ili neuspjeha u "novoj ekonomiji znanja". Autor poručuje da su znanje i kreativnost nadmašili vrijednost prirodnih resursa i maksimalne iskorištenosti fizičkog kapitala kao izvora bogatstva i ekonomskog rasta. Tako su ljudi sa znanjem i kreativnošću postali najtraženijom vrstom kapitala neke regije. Na temelju istraživanja pokazano je da je otvorenost različitostima ili nepostojanje prepreka ulasku i načinu životu kreativnih ljudi ne samo poželjan društveni cilj, nego može rezultirati i ekonomskim uspjesima, kao što je pokazano na primjeru snažne povezanosti ljudskog kapitala, različitosti i napredne industrije u SAD-u.

Drugi dio knjige počinje petim poglavljem "Bohemia and economic geography" i nastavlja se na prijašnju tematiku značenja tolerancije za ekonomski uspjeh u kreativnom dobu. Za potrebe istraživanja konstruiran je poseban indeks koji, prema autoru, predstavlja poboljšanje od klasičnih mjerenja kulturnih dobara izbjegavajući zamku posrednih mjera koje samo zbrajaju različita kulturna dobra i provode razlikovanje visoke i niske kulture. Riječ je o indeksu boema kao izravnom pokazatelju proizvođača kul-

turnih i kreativnih dobara ili koncentracije aktivnih umjetnika, muzičara, pisaca, dizajnera, glumaca i upravitelja, slikara i kipara, fotografa i plesača u određenoj regiji. Pokazano je da je znatna prisutnost boema pokazatelj otvorene okoline koja je atraktivna za ljude s visokim kreativnim kapitalom i posljedično takva konstelacija vodi svoje regije u napredna mjesta kreativne ekonomije.

U šestom poglavlju "Technology and tolerance" i dalje se problematizira uloga različitosti ili tolerancije u uspješnim centrima napredne tehnologije preko indeksa homoseksualnosti kao mjere koncentracije istih u nekom društvu, ovisno o općoj populaciji. U svim primijenjenim statističkim analizama indeks homoseksualnosti pokazao se boljim od svih pojedinačnih mjera društvene i kulturne različitosti u predviđanju koncentracije napredne industrije i njezina rasta. Dakako, na temelju toga bi bilo pogrešno zaključiti da velik broj homoseksualaca ili boema u nekoj određenoj populaciji izravno uzrokuje razvoj napredne industrije; može se samo reći da umjetnici, muzičari, homoseksualci, ljudi u tehnološkom sektoru i ostali pripadnici kreativne klase općenito preferiraju mjesta koja su puna različitosti i maksimalno poštuju individualne slobode. Na kraju autor poručuje da gradovi osim omogućavanja bolje poslovne okoline u svoju razvojnu strategiju svakako moraju uključiti i koncepte proizašle iz ovih istraživanja ljudskog kapitala i tolerancije. Naime, izbor određene lokacije za život i rad jednako je važan – potencijalno i važniji – kao i odluke kompanija: naposljetku, kompanije će sve više ići za talentiranom radnom snagom.

Treći dio knjige počinje poglavljem "The university, talent, and quality of place". Autor opisuje loše primjere regional-

nih inovacijskih politika u SAD-u u kojima se uloga sveučilišta redukcionistički i mehanički svodi na primarnog proizvođača komercijalnih inovacija koje bi potom dovele do ekonomskog rasta države ili neke druge regije. Ovakva promišljanja ne treba shvatiti kao autorovo odbijanje poticanja zajedničkih istraživanja sveučilišta i industrije ili transfera inovacija sveučilišta do privatnog sektora, nego kao njegovo razumijevanje složene dinamike institucijskih sfera političke uprave, sveučilište i industrije (*“triple helix”*) koje imaju zajedničku zadaću omogućiti pretpostavke za funkcioniranje kreativnog društva.

Osmo poglavlje *“Place-making after 9/11”* bavi se ponovnom izgradnjom središnjeg djela Manhattana (Lower Manhattan) kroz prizmu autorove teorije ekonomskog rasta temeljenog na kreativnosti. Polazeći od činjenice da je ekonomija šire regije New Yorka oduvijek bila najdinamičnija u svjetskoj povijesti, Florida primjenom svojeg instrumenta za mjerenje kreativnosti neke regije dolazi do rezultata koji govore da je ova regija po svim pokazateljima zadržala predispozicije za status multimodalnoga kreativnog centra. Lower Manhattan kao središte regije u novoj ekonomiji treba postati rasadnikom kreativnih ideja i ljudi koji zahtijevaju određenu kvalitetu mjesta o kojoj se u prethodnim poglavljima više govorilo. Kao jedna od smjernica takve strategije razvoja ističe se važnost raznolikog društva u kojem blijede oštre granice između života, rada, učenja i rekreacije. Autor također poziva na omogućavanje što prihvatljivijih troškova stanovanja i razvijanje boljeg javnog prometa. Potom se, zbog istog razloga, zalaže za još bolja sveučilišta, čija je ipak primarna uloga u privlačenju i razvijanju kreativnih ljudi. I, na kraju, Florida kaže da svakako treba

izbjeći zabludu stavljanja svega na kartu neke nastajuće industrije ili tehnologije kao da se sve može predvidjeti. Naprotiv, ključ uspjeha je u što kreativnijoj okolini sposobnoj za stvaranje i prihvaćanje novih ideja.

Posljednje poglavlje *“Open questions”* promišlja nedostatke i prednosti posljedica uspjeha kreativne ekonomije. Autor je svjestan da kreativno društvo koje će cijeniti i nagraditi kreativne potencijale svih ljudi neće nastati samo od sebe, nego da je potrebno mudro političko upravljanje na svim razinama koje će omogućiti što većem broju ljudi participiranje u dobrim stranama nove ekonomiji, a s druge strane treba omogućiti ublažavanje negativnih posljedica iste za cijelo društvo. Upravo se u tom smislu može i vrednovati autorov intelektualni projekt oko promišljanja boljeg modela društvene organizacije na temelju promatranja stalnih socioekonomskih transformacija osobito vidljivih u urbanim područjima razvijenih industrijskih zemalja.

Mirela Brodnjak

Dragutin Babić

**SUŽIVOT HRVATA I
SRBA U SLAVONIJI –
(RE)KONSTRUKCIJA
MULTIETNIČKIH
LOKALNIH ZAJEDNICA
NAKON RATNIH SUKOBA**

Golden marketing – Tehnička knjiga,
Zagreb, 2008, 256 str.

Studija sociologa Dragutina Babića
Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji: (re)

konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba uspješan je pokušaj da se ratu i njegovim posljedicama rata pristupi s motrišta svakodnevnog života lokalnih zajednica. Knjiga je rezultat autorovih dugogodišnjih terenskih istraživanja na područjima Hrvatske (osobito Slavonije) zahvaćenih ratom. Podatci dobiveni promatranjem, anketom, intervjuima i analizom sadržaja osnova su iscrpnog prikaza međuetničkih odnosa, sukoba i (su)života u Istočnoj i Zapadnoj Slavoniji. Logički i dosljedno provedeno empirijsko istraživanje čvrsto je metodološki utemeljeno u konstruktivističkoj teoriji socijalne interakcije i komunikacije Shütza, Bergera i Luckmanna, koja "svijet društvene zbilje" promatra kao proces stalne konstrukcije, (de)konstrukcije i (re)konstrukcije međugrupnih veza. S toga teorijskog motrišta Babić je istražio posljedice političkih i ratnih sukoba na interakcijske procese u lokalnim zajednicama Istočne i Zapadne Slavonije. Istraživanje je provedeno na sinkronijskoj i dijakronijskoj razini, a podatci dobiveni anketom i intervjuom interpretirani su u poredbenome metodološkom okviru. Autorov model razlikuje dvije hrvatske regije i nekoliko etničkih kategorija (Hrvate starosjedioce, Srbe starosjedioce, Hrvate iz Vojvodine, Hrvate iz Bosne i Hercegovine, Srbe iz Hrvatske koji su se naselili u Vukovarsko-srijemskoj županiji poslije vojnih operacija "Bljesak" i "Oluja") koje čine složenu strukturu etničkih odnosa umnogome različitu od prijeratne. Već u samom činu poredbe različitih lokalnih zajednica i njihovih strukturnih, interakcijskih i simboličko-značenjskih sustava Babić pretpostavlja postojanje jedne razine na kojoj je takva poredba moguća – životni svijet (habitus). U životnom svijetu Slavonije postoji višestoljetni kontinuitet suživota etničkih skupina čiji su pokaza-

telji mješoviti brakovi, kumstva, prijateljstva i susjedski odnosi. Istodobno postoje i točke diskontinuiteta, Drugi svjetski rat i Domovinski rat, u kojima je dolazilo do kidanja primarnih društvenih mreža u lokalnim zajednicama. Stoga se i pitanja u anketi i intervjuu odnose, ponajprije, na moguću obnovu primarnih društvenih mreža te, kako to autor ističe, "pogleda, ocjene, mišljenja i stajališta ispitanika o susjedstvu, prijateljstvu i drugim društvenim vezama Hrvata i Srba u lokalnim zajednicama".

Babićev se rad temelji na podatcima empirijskih istraživanja prognaničke i povratničke populacije u više hrvatskih županija izravno pogođenih ratom. Istraživanje je provedeno u jesen 2004. u Zapadnoj i Istočnoj Slavoniji na ratnim migrantima (povratnicima i useljenicima) te na stanovništvu koje nije napuštalo svoje domove. Anketirani su pripadnici triju skupina: Hrvata starosjedilaca, Srba starosjedilaca, te useljenika – Hrvata iz Bosne i Hercegovine i Vojvodine u Zapadnoj i Srba koji su se naselili u Istočnoj Slavoniji nakon operacija "Bljesak" i "Oluja". Istraživanjem se željelo spoznati načine i razmjere dekonstrukcije lokalnih zajednica, percepciju uloge različitih sudionika u ratnim sukobima, uzroke i rušitelje mreže primarnih socijalnih odnosa u mikro-socijalnom okružju te poticajne odnosno ograničavajuće čimbenike (re)konstrukcije lokalnih zajednica u poslijeratnom razdoblju. Anketirana su 442 ispitanika u pet hrvatskih županija istočne Slavonije i Baranje (Brodsko-posavska, Požeško-slavonska, Osječko-baranjska, Virovitičko-podravska i Vukovarsko-srijemska županija). Anketna pitanja razvrstana su u nekoliko tematskih sklopova kako bi se dobili relevantni podatci potrebni za potvrdu, odnosno opovrgavanje, početne

hipoteze o postojanju i trajanju suživota i mogućnosti (re)konstrukcije lokalnih zajednica nakon rata. Na temelju podataka dobivenih anketnim istraživanjem, intervjuom, historijskom interpretacijom i analizom djelovanja državnih i lokalnih institucija na programima povratka i useljavanja ratnih migranata, autor razvija uspješnu teorijsku interpretaciju nekoliko ključnih tema svojega istraživanja: percepcije prijeratnog suživota Hrvata i Srba i mogućnosti oprosta poslije rata; sukoba među skupinama; (re)afirmacije primarnih socijalnih odnosa (susjedstvo i prijateljstvo); komunikaciju u poslijeratnom razdoblju; percepcije i prakticiranja suživota; stigmatizacije Drugoga; simboličkog terora kao uvoda u nasilje nad Drugim i, naposljetku, transformacije identiteta Hrvata i Srba u Hrvatskoj uzrokovanih ratnim sukobima.

Intervju je proveden u vukovarskoj srednjoj školi na uzorku učenika Hrvata i Srba, po tri učenika iz svake nacionalne skupine. Odgovori su trebali pokazati kakva je njihova socijalna interakcija te komunikacija i suživot u školi i izvan nje. Osim trenutačnom stanju, posebna pozornost posvećena je budućnosti odnosa Hrvata i Srba u Vukovaru i okolici, kako bi se pokazalo u kojem se smjeru kreće reintegracija stanovnika Istočne Slavonije, a pokušalo se odgovoriti i na pitanje o mogućnosti suživota i rekonstrukcije lokalne zajednice Hrvata i Srba. Pitanja postavljena u anketi i intervjuima odnose se upravo na moguću obnovu primarnih socijalnih mreža i ocjene, mišljenja i stajališta ispitanika o susjedstvu, prijateljstvu i drugim društvenim vezama Hrvata i Srba u lokalnim zajednicama.

Čvrsto utemeljeno na postavkama sociološke metode i teorije, empirijsko istraživanje Dragutina Babića prvi je po-

kušaj opsežnog prikaza ratnih i poratnih međuetničkih odnosa u Hrvatskoj na mikrorazini lokalnih zajednica. Istraživanje je pokazalo da ni u ratnim sukobima, koji izrazito destruiraju i dezintegrišu socijalno tkivo, mreža primarnih socijalnih odnosa, koja uključuje susjedstvo, prijateljstvo i brak, nije posve razorena. Taj je zaključak suprotan uvriježenim i godinama promicanim ideologijskim i etnonacionalnim interpretacijama ratnih događaja o djelovanju onih "Drugih". Babićevo istraživanje, također, pokazuje da u lokalnim zajednicama u nukleusu postoji socijalni kapital koji može pokrenuti afirmaciju međuetničkih socijalnih veza u njihovu najosjetljivijem segmentu, onom hrvatsko-srpskom. Glavni autorovi zaključci mogu se sažeti u nekoliko točaka:

1) Komunikacijska dimenzija suživota nakon rata opterećena je ratnom tematikom, ali i različitim tumačenjima ratnih sukoba. Ispitanici su potvrdili tezu o postojanju suživota prije rata i imaju pozitivan stav o njemu. Dakle, ni traumatičnost ratne atmosfere i stradanja nisu znatnije utjecala na percepciju i interpretaciju prijeratnih međunacionalnih odnosa.

2) Na razini socijalne interakcije različitih etničkih skupina pokazalo se da, iako su pripadnici svih triju skupina primarno upućeni na "svoje", znatan broj njih ipak uspostavlja neke oblike socijalne interakcije i s Drugima.

3) Značajno je da ispitanici nisu skloni zabranjivati igru djece različitih skupina, iako neki upozoravaju djecu na to tko su oni "Drugi", što pokazuje da je i u tome dijelu socijalne interakcije ratno ozračje dio svakodnevice i da opterećuje komunikacijsko-interakcijski prostor u lokalnim zajednicama.

4) Takozvani mješoviti brakovi, koji su prije rata učvršćivali socijalnu mrežu

lokalnih zajednica, postoje i poslije rata. Prema iskazima ispitanika, Hrvati i Srbi međusobno sklapaju brakove, ali znatno rjeđe nego prije rata. Ispitanici uglavnom nisu isključivi kad je riječ o takvim hrvatsko-srpskim brakovima, iako ima i drukčijih stavova, poput onih koji sklapanje braka s “njima” svojoj djeci ne bi nikada oprostili.

5) Odgovori na anketna pitanja o oprost i pomirenju (preduvjetu rekonstrukcije društvenih odnosa lokalne zajednice) pokazuju da je većina ispitanika spremna oprostiti svima osim osobama koje su počinile ratne zločine. (Najmanje su spremni oprostiti Hrvati starosjedioci u Istočnoj Slavoniji, što je u korelaciji s opsegom ratnih razaranja) Razloge mogućeg oprosta ispitanici nalaze u motivima koji proizlaze iz njihovih unutarnjih pobuda, dok su manje spremni prihvatiti apele različitih domaćih i međunarodnih institucija koje deklarativno pozivaju na oprost.

Koncepcijski i sadržajno, riječ je o iznimno vrijednoj knjizi, u kojoj se sociološki pristupa istraživanju međuetničke dinamike (sukoba, dezintegracije i reintegracije zajednice) u kontekstu rata i poratnog pokušaja uspostavljanja suživota. U knjizi je na temelju teorijskih i metodoloških postavki sociologije i empirijskih istraživanja lokalnih zajednica interpretirana i objašnjena dinamika međuetničkih sukoba u Hrvatskoj. Osim teorijskog i empirijskog doprinosa proučavanju međuetničke dinamike u kontekstu rata, osobita je vrijednost knjige u pokušaju objektivnog i deideologiziranog pristupa našoj nedavnoj prošlosti. U tom je smislu knjiga iznimno vrijedan teorijski doprinos proučavanju sociologije rata, društvenih sukoba i društvene interakcije na razini lokalnih zajednica.

Aleksandar Vukić

Boris Kršev

FINANSIJSKA POLITIKA JUGOSLAVIJE 1918–1941

Novi Sad, Prometej, 2007, 371 str.

Kapital sam po sebi motivira i predstavlja motornu snagu koja pokreće čitav državni aparat. Zato se u politici najvećim dijelom vodi borba za novac, a ne za ideološka i nacionalna načela, jer je novac osnovni sadržaj i svrha politike – nešto što se samo po sebi podrazumjeva. Sigurno da i razvoj Jugoslavije između dva svjetska rata potvrđuje važnost ovih principa, jer se njezino ujedinjenje temeljilo na apsolutizaciji političko-ideoloških umjesto privredno-ekonomskih faktora. Ekonomski aspekti ujedinjenja nisu kompleksnije sagledani, iako su vrlo brzo izbili u prvi plan, ali ne kao integrativni faktori već kao ishodište najvećih problema – vječiti kameni spoticanja tijekom cijele njezine državnosti. U predgovoru *Finansijske politike Jugoslavije 1918–1941* navodi se da državne financije i finansijska politika uopće, odražavaju u potpunosti situaciju u privredi, ali i društvu u cjelini, uslijed čega njihovo historiografsko razmatranje podrazumjeva usporedne analize ne samo privrednih, nego i osnovnih socioloških i političkih kretanja koja su utjecala na cjelokupne društvene odnose.

Iza predgovora slijedi deset poglavlja: Istorijske karakteristike prve jugoslovenske države; Finansijski sistem i njegove osnove; Politički sporovi o finansijskoj politici; Izvori državnih finansija; Državni rashodi; Razvoj bankarskih institucija; Agrarna reforma i finansijska politika; Na udaru svetske ekonomske krize; Nova finansijska politika; Finansijske prilike u zemlji uoči Drugog svjetskog rata. Iza

ovih tematskih cjelina slijedi zaključak, summary, zusammenfassung i indeks ličnih imena.

Odlučujuću ulogu za priznanje Kraljevine SHS odigrala je delegacija poražene Njemačke, koja je pristala da sklopi mir sa državom sa kojom zapravo nije niti ratovala. Obrnuti proces ujedinjenja – od političkog ka ekonomskom, doprinio je da povijesno naslijeđe i različiti civilizacijski stupnjevi razvoja pojedinih naroda i regija potpuno blokiraju sve integrativne procese u novostvorenoj državi. Kraljevina je poslije ujedinjenja imala svega 541 km pruga normalnog kolosjeka i to uglavnom u sjeverozapadnim dijelovima zemlje, jer su u Srbiji one bile razorene i dotrajale. Slabe veze između sjevernih i južnih krajeva predstavljale su kočnicu daljnjeg ekonomskog razvoja. Država punih deset godina nije regulirala odnose u zakonodavstvu, točnije u izjednačavanju poreske regulative, tolerirajući pristranost sudske i izvršne vlasti, što je još više doprinisilo zaoštavanju međunacionalnih odnosa, iako je Vidovdanski ustav načelno proglasio poresku jednakost. Nerazvijenost i siromaštvo imperativno su nalagali što bržu akumulaciju kapitala. Nacionalni dohodak bio je veoma nizak, 1920. godine iznosio je 66 \$, a 1929, 86 \$. U istom razdoblju nacionalni dohodak u Mađarskoj se popeo od 79 na 115 \$, u Češkoslovačkoj sa 115 na 181 \$, Austriji sa 145 na 223 \$, Francuskoj sa 196 na 312 \$, Engleskoj sa 329 na 372 \$ i u SAD sa 510 na 637 \$.

Kraljevina SHS naslijedila je pet raznovrsnih pravnih područja, sa različitim financijskim institucijama, zakonskim sistemima, koji ne samo da su se međusobno razlikovali, nego su i sami pojedinačno bili nesređeni i rasuti po raznim zbirkama i publikacijama. Do 1918, u Kraljevini Srbiji na snazi je bio porezni zakon do-

nesen 1884, koji je tretirao pet vrsta neposrednih poreza. Kraljevina Srbija nije imala uređen katastar. Procjenu veličine zemljišta je vršila lokalna administracija. Za razliku od Srbije, u Crnoj Gori uopće nije bilo izgrađenog poreskog sistema, jer se do 1903, prakticirao tzv. “sistem dacija”, odnosno pismeno podnošenje izjave od strane poreskog obveznika u kojoj “tačno i po svojoj volji iznosi objekte na koje ima namjeru daciju platiti”. Sistem poreza u BiH predstavljao je kombinaciju turskog šerijatskog prava i austrijskog poreznog zakonodavstva, odnosno modificiranu verziju desetka i “sulus vergije”. U Sloveniji i Dalmaciji na snazi je bio čist austrijski poreski sistem, koji se od 1896., bazirao na prinosu poreskih objekata. U Hrvatskoj i Vojvodini na snazi je bio mađarski poreski sistem, koji je nakon poreskih reformi iz 1907, konačno osigurao načelo “da svaki stanovnik ima snositi javne terete jednako i ravnomjerno”, odnosno “da se čitav poreski sistem postavi na jednostavniji, pravedniji i zdraviji osnov”. Ovaj poreski sistem je bio najbrojniji, jer je tretirao deset različitih vrsta poreza. Uslijed promjena koje je izazvao rat, Vojvodina i Hrvatska (sa Slavonijom) su u novu državu unijeli ukupno 21 vrstu različitih poreza i prireza.

Postojanje pet poreskih sistema pro-uzrokovao je otvaranje tzv. “poreskog pitanja”. No, jedno od prvih, najtežih i naj-složenijih problema sa kojima se suočila vlada Kraljevine SHS, bilo je pitanje unifikacije i zamjene zatečenih valuta. U momentu stvaranja države u opticaju se nalazilo pet vrsta novca: dinar – na području Kraljevine Srbije, perper – na području Kraljevine Crne Gore, njemačka marka i kruna – na teritorijama pokrajina bivše Austro Ugarske monarhije, i bugarski lev – na teritoriju istočne Srbije. Uglavnom

su dvije valute poslije ujedinjenja dominirale u opticaju – srpski dinar (posjedovala ga jedna trećina stanovništva) i austrougarska kruna (posjedovala je dvije trećine stanovnika). Problem je nastao kada je bečka centralna banka krajem 1918, počela nekontrolirano tiskati novac i to sa identičnim obilježjima monete kakvu je kruna imala i u bivšoj Dvojnoj monarhiji. Zaštita osobne imovine i nacionalnih vrijednosti od inflatornog udara je bila nužna. Kraljevina SHS je, poput drugih država, krenula prvo žigosati, a potom markirati novčanice, ali na tako nevjerojatno način da je omogućila gotovo sve oblike zlouporabe.

Zapostavljajući investicije u privrednu obnovu zemlje, država je gotovo sva sredstva trošila na servisiranje zarada prekomjerno zaposlenog činovničkog aparata. U odnosu na predratno razdoblje, sve cijene su do 1923, u prosjeku bile uvećane za 2.000%. Prilikom izrade gotovo svih budžetskih nacrti bilo je bitno jedino postići ravnotežu na papiru, a ne suočiti se sa činjenicama kakve jesu i onda preuzimati potrebne mjere za njihovo prevazilaženje. Prvi budžet koji je ostao u ravnoteži, odnosno završio suficitom u iznosu od 298 milijuna dinara bila je budžetska 1924/25. godina.

Osnovu svih političkih sporova, čiji je uzročnik bila financijska politika Kraljevine Jugoslavije, činilo je tzv. “porezno pitanje”, koje se sa različitim intenzitetom javljalo tijekom cijelog njezinoga postojanja. “Porezno pitanje” pokrenuli su prije svih “prečanski” (hrvatski i vojvođanski) opozicijski krugovi. Ono je izravno utjecalo na srpsko-hrvatske odnose, a preko njih i na stabilnost države. Najviše je iskorištavano u stranačke svrhe i za ostvarenje političkih ciljeva. Njihovo “trajno” prisustvo doprinosilo je uvjerenju stanovništva

iz sjeverozapadnih dijelova zemlje o ekonomskom zapostavljanju i eksploataciji njihovih krajeva. U biti, ono se svodilo na dva pitanja: pitanje izdvajanja sredstava u zajedničku kasu prečanskih krajeva i pitanje plasmana, odnosno koliko država investira u njihove pokrajine. I službeni podaci su potvrđivali da je Vojvodina, koju je naseljavalo 9% stanovništva i koja je zauzimala 8% površine, sudjelovala u budžetu novostvorene države gotovo sa četvrtinom ukupnih poreskih izdvajanja. Uslijed poreske nepravde, stvaranje “prečanskog fronta” u politici bilo je samo logična posljedica otpora jednoj doista nezasitoj i krajnje neprincipijelnoj državnoj upravi.

I grupu tzv. “posrednih poreza” (takse, trošarine, carine i državni monopoli) su u prvom desetljeću postojanja Kraljevine karakterizirala neujednačenost i nedosljednost u primjeni, iako ih je bilo znatno lakše unificirati nego neposredne poreze. Jedan od primjera nedostatka pokazuje Uredba o carinskom režimu donesena 1924. godine, kojom dolazi do sniženja carinskih stopa i oslobođanja carine za pojedine proizvode. Ovom zakonskom odlukom ukinuta je “zabrana trgovine sa neprijateljskim zemljama” koja je važila od lipnja 1919. godine. Bitan nedostatak ove uredbe je u tome što nije naznačila da uvezene mašine moraju biti nove. Ovako je mlada jugoslavenska privreda napravila svoje prve korake sa polovnim mašinama, koje su dotrajale ili već bile izbačene iz upotrebe kao zastarjele. Nesređena privredna situacija u zemlji i želja da se što prije uključi u proces industrijalizacije omogućila je ovakve previde, koje su vješti i privilegirani pojedinci iskoristili u cilju vlastitog bogaćenja.

Većinu rudnika, šuma i ostalih “prirodnih” dobara Kraljevina je vremenom

otuđila, jer je njihovo eksploatiranje prozročilo brojne afere i nanijelo ogromnu štetu, kako u materijalnom tako i u moralnom smislu. Gotovo sve šume davane su u zakup ili u obliku koncesije privatnom sektoru. Prihodi su prisutni do 1925, kada uslijed neracionalnog ekonomisanja i korupcije dolazi do drastičnog pada prinosa. Kada je primjerice srpnja 1934, izbila nova tzv. "Našička afera" u koju je bio umješan sam državni vrh, država odlučuje da svoje šume proda. U istražnom postupku nedvojbeno je ustanovljeno kako je vođeno trostruko knjigovodstvo: jedno interno sa točnim podacima za vlastite potrebe, drugo lažno sa umanjenim pokazateljima radi prikaza stranom partneru koji je dobio koncesiju i treće sa još manjim bilansnim stanjem za domaće poreske organe. Iako je utvrđeno da je ovim makinacijama državni budžet oštećen za najmanje 230 milijuna dinara – gotovo nitko nije odgovarao, a cijeli sudski postupak se završio lakrdijom.

Priča o obveznicama ratne štete neslavno je završila i one su doživjele istu sudbinu poput valutnog ili poreznog pitanja – pretvarajući se u politički problem. Kraljevina je u razdoblju 1921–1931. primila ratnu odštetu u ukupnom iznosu od 670 milijuna zlatnih maraka (479.135.580 zlatnih maraka u naturi: lokomotive, vagoni, kemikalije, poljoprivredne mašine, građevinski materijal i živa stoka, te 2.317.285 zlatnih maraka u gotovom novcu). Ukupna suma predratnog zaduženja Kraljevine Srbije na dan 1. 1. 1914, iznosila je 953.292.000 zlatnih dinara. Do kraja 1928. godine po ovim kreditima otplaćeno je 171.171.500 zlatnih dinara (18%). Kraljevina Crna Gora imala je samo dva državna zajma koja je preuzela Kraljevina SHS. Ukupan zbir preuzetog i konvertiranog dugovnog udjela Kraljevine SHS (na-

slijedeći dugovi Austro Ugarske monarhije) po valutama iznosio je: 369.367.076,75 francuskih franaka u zlatu, 44.052.116,33 francuskih franaka i 52.217.850,00 austrijskih kruna ili 13.054.462,50 dinara. Insburškim protokolom iz 1923. godine date su olakšice svim zemljama nasljednicama austrougarskih dugova. Samostalna dugovanja bivših pokrajina Austro Ugarske, koje su ušle u sastav Kraljevine SHS i na taj način unijele u novu državu i svoje dugove, iznosila su: 262.324.855 kruna, odnosno 65.581.213,75 preračunato u dinare. Po ovim kreditima Kraljevina SHS nije vršila nikakvu amortizaciju u korist njihovih povjerilaca, tako da su potraživanja i poslije deset godina ostala nepromjenjiva. Zvanični Beograd je tumačio da nije nadležan da izvršava dospjele obaveze po ovim dugovima, jer da se ovi dugovi moraju servisirati iz sredstava lokalne samouprave. Paradoksalno zvuči da se o veličini naslijeđenih dugova u javnosti prvi put glasno počelo govoriti tek nakon zavođenja monarhodiktature. Ukupni državni dugovi na dan 31. 12. 1924, iznosili su 30.285.200.000 dinara, što je Kraljevini SHS, po zaduženosti stavljalo na drugo mjesto u Europi – odmah poslije Grčke.

Agrarnoj reformi i oduzimanju zemlje od veleposjednika i onih koji su je samovoljno zauzeli, pristupa se 1919. Formirano je Ministarstvo za agrarnu reformu, a na prijedlog Vitomira Koraća vlada je krajem veljače usvojila dokument "Pretходne одредбе", koji će u narednih 12 godina služiti kao program po kojem će se odvijati agrarna reforma i kolonizacija. Jedan od osnovnih uzroka neuspjele agrarne reforme bilo je i nepostojanje državnih finansijskih institucija koje bi se bavile organizacijom poljoprivrednog kredita. Sve do 1929, do osnivanja Privilegovane

agrarne banke – agrarni interesenti su bili upućeni na rješavanje svojih financijskih problema kod privatnih vlasnika kapitala – zelenaša ili privatnih novčanih zavoda. Dokle god je bilo seljaka bez zemlje, na jednoj strani, i stotine hektara u rukama veleposjednika, na drugoj strani, agrarna reforma nije smjela biti završena. Zemlju je trebalo dati samo onima koji je obrađuju, a ne, kao što je to vlada učinila – “nešto dala, nešto zadržala, a nešto ostavila u sporu, primjenjujući različite principe za različite dijelove države, jer zemlja se nije smjela smatrati kapitalom – nego alatom, koji se morao dati u ruke onome koji će se njome i služiti”.

Kriza svjetskog kapitalizma, nastala uslijed nemoći liberalizma da kontrolira događaje u ekonomiji, nužno je natjerala države da preuzmu kontrolu u privredi. Putevi izlaska iz krize bili su zasnovani na modificiranoj parlamentarnoj demokraciji u obliku državnog kapitalizma i na krajnje desničarskom modelu – fašizma.

Privredni program Milana Stojadinovića otvara prostor snaženju države kao ekonomskog faktora. Zbog svoje političke pozadine ovo razdoblje se često označava kao vladavina “bankarsko-klerikalno-begovske” politike. Industrijalizacija je stekla prioritet, a poljoprivreda je stavljena u drugi plan. Država mijenja kurs i u vanjskoj trgovini, dajući prioritet suradnji sa Njemačkom i Italijom, a sistem državne privrede dopunjuje sistemom državnog kapitala.

Kako je siromaštvo postalo zajednički imenitelj za stanje u jugoslavenskom društvu, javljaju se sukobi između njenih konstituenata na nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Zbog opće ekonomske krize i sloma monetarne politike koju su preživljavale sve zapadnoeuropske zemlje, obu-

stavljano je kreditiranje domaćeg bankarstva iz inozemstva. Potez centralne banke Engleske, da rujna 1931, napusti zlatno važenje bio je onaj kamen koji je pokrenuo cijelo brdo – izazvano nepovjerenje u postojanje zdrave valute stvorilo je nepregledne kolone štediša pred bankama širom Jugoslavije.

Osnovne karakteristike razdoblja pred početak Drugog svjetskog rata bile su: skok cijena osnovnih namirnica, etatizacija Narodne banke (mjesto da se prekinulo sa daljim zaduživanjem vlade kod Narodne banke, dolazi do nekontroliranog emitiranja novca) i pojava hiperinflacije (veći porast novčanica u opticaju od Jugoslavije –53,3% imala je još samo jedna zemlja u Europi – Turska 58,1%), što je na kraju dovelo ne samo do sloma financijske politike, nego i do sloma same države.

U zaključku autor navodi kako političke perspektive stvaranje jugoslavenske države nije moglo niti biti, budući na unutarnjem planu nisu postojali jedinstveni socijalni, niti znatno bitniji ekonomski uvjeti. Najveći kočničari reformi svakako su bile konzervativne srpske političke elite, ali i sama struktura društva – oslikana siromaštvom i hiperpopulacijom sela, koje je istrajavalo u nepovredivosti patrijahnog društvenog poretka. Borba između modernizma i konzervativizma postale je osnovni problem jugoslavenskog društva, koji će na kraju ugroziti i samu ideju o mogućem jedinstvu jugoslavenskih naroda. Autor ukazuje da prvodecembarski čin nije odgovarao povijesnoj stvarnosti, da je bio dosta preuranjen – predstavljajući samo trenutak bezizlaza i kompromisa u kojem su svi akteri tražili svoju šansu i gledali da izvuku što veću korist. Povijesna šansa da se ovi narodi izdignu iznad malih svjetova balkanskog kotla i

konzervativne društvene misli – nije iskorisćena.

Boris Kršev u knjizi *Financijska politika Jugoslavije 1918–1941*, obuhvatio je problem konstituiranja financijske politike, oblike izvora državnih prihoda i analize državnih rashoda, funkcioniranje bankarskog sustava i utjecaje agrarne reforme i kolonizacije na financijsku politiku. U središtu istoriografskih analiza sagledani su problemi unifikacije novca, održavanje budžetske ravnoteže, osnove porezne politike i politike zaduživanja i uloge državnih i od države privilegiranih novčanih zavoda na financijske tokove u Jugoslaviji između dva rata. Dobro strukturiranom tematikom i sadržajno i metodološki, omogućeno je da se financijska politika Kraljevine kompleksnije analizira i povijesno razumije. Kako ekonomska i historiografska literatura gotovo ne bilježe radove posvećene ovim specifičnim pitanjima, knjiga dr. Borisa Krševa *Financijska politika Jugoslavije 1918–1941* u najmanjoj mjeri jeste vrijedan doprinos proučavanju problematike povijesti financijske politike Kraljevine Jugoslavije. Sam autor napominje da bi sasvim sigurno problematika bila još svestranije sagledana da je bila “dostupna” i arhivska građa pohranjena u arhivama u Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu i drugim republičkim (banskim) centrima bivše Jugoslavije, a ne samo ona iz beogradskih i novosadskih izvora. Ako ništa drugo, samo ovaj podatak dovoljno govori o stupnju znanstvenoistraživačke razmjene na europskom jugoistoku kao i interesu za proučavanju ne tako davne prošlosti. U svakom slučaju knjigu Borisa Krševa *Financijska politika Jugoslavije 1918–1941*, iskreno preporučujemo i to ne samo znanstveno stručnim krugovima.

Vesna Ivanović

**MEĐUNARODNI
ZNA NSTVENI SKUP:
“SOCIOLOGIJA SRĐANA
VRCANA: IDEOLOGIJE I
TEORIJE”**

Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 12. rujna 2008. godine

U organizaciji Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu i Hrvatskoga sociološkog društva, održan je 12. rujna 2008. godine u Vijećnici Pravnog fakulteta u Splitu, međunarodni znanstveni skup o sociologiji Srđana Vrcana (1922–2006) pod naslovom: “**Sociologija Srđana Vrcana: Ideologije i teorije**”.

Profesora Vrcana nije potrebno posebno predstavljati, kao što ni opravdanost održavanja skupa na fakultetu na kojem je Vrcan kao sveučilišni profesor na Katedri za sociologiju predavao od početka svoje akademske karijere 1961. godine, do umirovljenja 1990, nije potrebno posebno objašnjavati.

Tijekom trajanja skupa ukupno je održano petnaest izlaganja, a na samom skupu izlagalo je, pratilo izlaganja i sudjelovalo u raspravama četrdesetak sociologa, desetak znanstvenika i sveučilišnih profesora iz drugih znanstvenih područja te nekolicina studenata.

Nakon pozdravnih riječi dekani ce Pravnog fakulteta u Splitu, prof. dr. sc. Anite Kurtović-Mišić te predsjednice HSD-a, prof. dr. sc. Inge Tomić-Koludrović, kojima je svečano otvoren znanstveni skup, uslijedila je prva sjednica radnoga naslova “Opći pogledi na djelo Srđana Vrcana, sjećanja na susrete s njim...” koju je moderirao mr. sc. Zoran Malenica, viši predavač Pravnog fakulteta u Splitu.

Prvim, početnim izlaganjem prof. dr. sc. **Dražen Lalić** s Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, inače i Predsjednik organizacijskog odbora skupa, iznio je neke ključne obavijesti o skupu, sažeto izložio neke određujuće podatke iz biografije prof. Vrcana, te Vrcanov teorijski rad opisao kao kontekstualiziran ideologijama koje su određivale društvena zbivanja u nas u drugoj polovini 20. i na početku ovoga stoljeća, pri čemu je Vrcan kritički analizirao različite ideologije kao i njihove intervencije u društvenu zbilju.

Mr. sc. **Mirko Petrić**, viši predavač Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru, analizirao je djelovanje prof. Vrcana kroz perspektivu kulturne povijesti grada Splita i životnog tijeka te naglasio kulturnu specifičnost lokalne zajednice koja je bila primarni kontekst Vrcanova djelovanja, te koja je, prema Petriću, ostavila traga u izboru tematike njegovih razmatranja kao i institucionalnim oblicima njegova teorijskog djelovanja, kako u razdoblju integriranosti, tako i u razdoblju marginaliziranosti s početka devedesetih godina.

Dr. sc. **Silva Mežnarić**, znanstvena savjetnica Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu, prikazala je ulogu akademskog angažmana Srđana Vrcana na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku (IUC) ranih sedamdesetih godina 20. stoljeća, gdje se među profesorima na posljediplomskim studijima od prvog upisa 1972. godine, našao i Srđan Vrcan kao "resource person" kursa "Philosophy and Social Science" od 1977. do 1982, zajedno s Habermasom, Tourainom, Giddensom, Galtungom, Th. Bottomorom, H. G. von Wrightom, Baumanom i dr.

Svi su izlagači prvog dijela skupa naglašavali iznimnu vrijednost i ulogu Srđana Vrcana kao jednog od najutjecajnijih intelektualaca i znanstvenika 20. stoljeća,

ne samo u Splitu, jer se Vrcan nije zadržao u tim lokalnim okvirima, nego jednim od najznačajnijih imena hrvatske sociologije, odnosno sociologije poslije Drugoga svjetskog rata na području cijele socijalističke Jugoslavije. Nadalje, s obzirom na akademski i intelektualni angažman i bogatu bibliografiju, o Vrcanu možemo govoriti kao sociologu, znanstveniku, sveučilišnom profesoru i intelektualcu svjetskih razmjera, a zajednički je zaključak kako njegova veličina i vrijednost na ovim prostorima nisu dovoljno prepoznati.

Drugu sjednicu pod naslovom "Sociologija religije" moderirao je prof. dr. sc. Siniša Zrinščak, sa Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta u Zagrebu. Ovu tematsku cjelinu otvorilo je izlaganje prof. dr. sc. **Dragoljuba B. Đorđevića** s Mašinskog fakulteta Univerziteta u Nišu, u kojem je Đorđević naglasio kako je Vrcan uz nekolicinu drugih sociologa religije (E. Čimića, J. Jukića, Z. Roteru, Đ. Šušnjića) postavio temelje suvremene sociologije religije na hrvatskom, bivšem jugoslavenskom i cijelome balkanskom prostoru, ali je, za razliku od većine njih, prevladao taj prostor i postao svjetsko ime u sociologiji religije.

Prof. dr. sc. **Ivan Markešić** s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu te dr. sc. **Neven Duvnjak** s istog Instituta u Splitu, pod zajedničkim su radnim naslovom "Vrcanovo viđenje socioreligijske situacije u Bosni i Hercegovini na prijelazu stoljeća", održali zasebna izlaganja. Markešić je istaknuo Vrcanova istraživanja religioznosti u Bosni i Hercegovini, s kritičkim osvrtom na neke Vrcanove interpretacije u članku "Hrvati katolici i Bošnjaci muslimani Bosne i Hercegovine potkraj devedesetih godina". Duvnjak je pak, analizirao podatke koje mu je ustupio prof. Vrcan, a riječ je o empirijskom

istraživanju što ga je organizirao švedski sociolog Kjell Magnusson, a koje je u studenom 1999. provela splitska agencija "Puls".

Mr. sc. **Zoran Malenica**, viši predavač Pravnog fakulteta u Splitu, između ostalog je uputio na neke paradokse u društvenom djelovanju Katoličke crkve u suvremenom hrvatskom društvu iz kojih ćemo izdvojiti tezu po kojoj je Katolička crkva u svojoj kritici hrvatske varijante kapitalizma gotovo u cjelini preuzela marksističku i novoljevičarsku kritiku potrošačkog kapitalizma.

U poslijepodnevnim satima nastavljen je treća sjednica skupa pod naslovom "Sociologija sporta" koju je moderirao prof. dr. sc. Dražen Lalić, a najprije je uslijedilo izlaganje prof. dr. sc. **Dragana Kokovića** s Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Koković je upozorio na velik Vrcanov doprinos utemeljenju sociologije sporta te naglasio da je profesor Vrcan uvijek isticao da se ne smije zaboraviti veza između nasilja, društvene moći i ideologija s obzirom na to da nasilje figurira i funkcionira kao sredstvo najraznovrsnijih oblika društvene moći.

Prof. dr. sc. **Slobodan Bjelajac** s Odjela za sociologiju Filozofskog fakulteta u Splitu, predstavio je Srđana Vrcana kao osnivača sociologije sporta te podsjetio da je Vrcan prvi od sociologa u Hrvatskoj počeo pisati o sportu te još 1971. godine u članku "Sociolog pred fenomenom nogometa" poslao poziv sociolozima da se počnu baviti i nogometom kao "običnom, trivijalnom stvari". U tom kontekstu izdvojiti ćemo komentar prof. dr. Inge Tomić-Koludrović o povezanosti grada i sporta, jer prema Koludrović, nije slučajno da su upravo aktivni sportaši grada Splita prvi počeli pisati o sociologiji sporta: Miro Mihovilović, vaterpolski

vratar i Srđan Vrcan, koji se bavio odbojkom, plivanjem i drugim sportovima.

Sunčica Bartoluci, asistentica Kineziološkog fakulteta u Zagrebu, također je naglasila veliko značenje kritičke sociologije sporta Srđana Vrcana, te kao dobar primjer utemeljiteljskog djelovanja u tom području istaknula najprije knjigu "Sport i nasilje danas u nas", a potom i knjigu "Nogomet, politika, nasilje". Na tom se tragu i **Ozren Biti**, asistent Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, osvrnuo na prethodno spomenute Vrcanove knjige te iznio neke argumente i smjernice za postavljanje sociologije sporta u kontekst potrošačkog društva.

Posljednju, četvrtu tematsku sjednicu pod radnim naslovom "Ostale teme" moderirala je prof. dr. sc. Inga Tomić-Koludrović s Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru. Ta je tematska cjelina započela izlaganjem prof. dr. sc. **Ivana Cvitkovića** s Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, u kojem je Cvitković ocijenio nemjerljivim Vrcanov utjecaj na razvoj sociologije religije te postavio nekoliko zanimljivih pitanja poput "Možemo li govoriti o postojanju" "Vrcanove škole u sociologiji religije?"; potom "Zašto prof. Vrcana nema u Općem religijskom leksikonu?" te uputio na karakteristike religioznosti Hrvata-katolika i Bošnjaka-muslimana u Bosni i Hercegovini itd.

Miroslav Artić, polaznik poslijediplomskog studija Filozofskog fakulteta u Zagrebu, podsjetio je na Vrcanovo pitanje predstoji li nam možda "budućnost bez civilnog društva ili civilno društvo bez budućnosti?" te, osim toga, uputio na neke kritičke opservacije o vrednovanju procesa modernizacije recentnih teoretičara poput Becka, Tourainea, Inglehardta, Giddensa itd.

Prof. dr. sc. **Sergej Flere** s Pravnog fakulteta u Mariboru izlagao je na temu istraživanja omladine koje je provedeno 1985–1986, a koje je bilo jedan od posljednjih istraživačkih pokušaja znanstvenog dijagnosticiranja bivšeg jugoslavenskog prostora. Zanimljivo je da se predviđanja istraživača o tome da će društveno-ekonomski položaj determinirati stavove i vrijednosne orijentacije ispitanika nisu obistinila. Naime, rezultati su potvrdili tzv. ekološku hipotezu prema kojoj će se stavovi i vrijednosti razlikovati prema sredini u kojoj ispitanici žive. Flere je to ilustrirao na primjeru stavova prema budućnosti, pri čemu su se slovenski ispitanici pokazali najviše pesimističnima, a prema jugoistoku bivše Jugoslavije ispitanici su bili više optimistični i prosistemski. Osim toga, Flere se osvrnuo na Vrcanove analize religioznosti pri kojima se Vrcan vodio tezom “socijalno objašnjavati socijalnim”, što je Flere ilustrirao varijablom autoritarnosti. Između ostaloga, rezultat Vrcanove analize upućivao je na porast religioznosti i izražena je skepsa o budućnosti.

Nakon toga zanimljivog izlaganja, sam kraj posljednje sesije obogatio je i prof. dr. sc. **Nikola Visković** održavši kratko izlaganje o sociologiji prava kao disciplini kojom se prof. Vrcan nije bavio te postavio pitanje dometa i okvira sociologije prava kod nas.

Konačnom i završnom raspravom otvorena su neka nova i neka stara pitanja i zanimljive teme. Među njima izdvojiti ćemo prethodno postavljeno pitanje iz Cvitkovićeve izlaganja o tome možemo li govoriti o postojanju “Vrcanove škole” u sociologiji religije. Dakako, teško je govoriti o “Vrcanovoj školi”, ali prema Cvitkoviću, kao i ostalim sudionicima skupa, nedvojbeno možemo konstatirati velik utjecaj profesora Vrcana na razvoj kritič-

ke sociologije religije, ali i drugih posebnih kritičkih sociologija. U tom smislu, duhovit je i zanimljiv komentar Sergeja Flerea koji pojam, postojanje i djelovanje “škole” vezuje uz Durkheima, a koji bi Vrcana zbog individualnosti pristupa i načina rada radije usporedio s Weberom.

Dakako, jednodnevni skup nije dovoljan za analizu niti valorizaciju cjelokupnoga sociološkog opusa profesora Vrcana, ali je dobar pokazatelj međunarodnoga sociološkog interesa za njegov rad, pa na određeni način i obveza prisutnih, ali i cjelokupne struke, da se veliki utjecaj i važnost profesora Vrcana ne prepusti zaboravu. S obzirom na početnu ideju skupa, smatramo da je održani skup opravdao očekivanja te da je svim održanim izlaganjima odano priznanje Srđanu Vrcanu i njegovu djelu te da se, koliko je to moguće, uspješno evaluirao njegov znanstveni opus, iako su neke velike teme iz bogate Vrcanove bibliografije ostale nedodirnutima, što opet ide u prilog početnoj tvrdnji. Na tom tragu izdvojiti ćemo samo neke od tih neobrađenih tema poput područja društvenih nejednakosti, kojima se Vrcan bavio u poznatoj studiji “Društvene nejednakosti i moderno društvo” (1974), te u nizu znanstvenih radova iz sedamdesetih i osamdesetih godina o društvenim jednakostima i nejednakostima, strukturi, sistemu i “klasnom” u socijalizmu, zatim o pojmu ideologije (Vrcanova doktorska disertacija o Mannheimu), te konačno i analize izbora u Hrvatskoj kojima je profesor Vrcan kao autor priloga i urednik posvetio dvije knjige o izborima u Hrvatskoj 1990–1993. i 1995–1997. godine.

I na samom kraju nekoliko tehničkih, ali korisnih obavijesti za sve zainteresirane koji nisu bili u mogućnosti sudjelovati i popratiti sam skup. Program i sažeci priopćenja tiskani su u knjižici sažetaka

OSVRTI I PRIKAZI

u izdanju *Slobodne Dalmacije* koja se još uvijek može pogledati i pročitati na web stranicama HSD-a. Osim toga, sudionicima skupa podijeljena je i "Bibliografija prof. dr. sc. Srđana Vrcana" (Malenica, Jeknić). Na kraju skupa, predsjednica HSD-a Inga Tomić-Koludrović najavila je i tiskanje zbornika radova međunarodnoga znanstvenog skupa, koji će zaintere-

siranima omogućiti bolji uvid u održana izlaganja i teme, a možda i prenijeti dječić duha otvorene rasprave i dijaloga koji su prevladavali na samom skupu, kao i kritičkih i plodnih rasprava, komentara i zapažanja koja bi uslijedila nakon svake tematske cjeline, a koja su ih nedvojbeno obogatila.

Ranka Jeknić